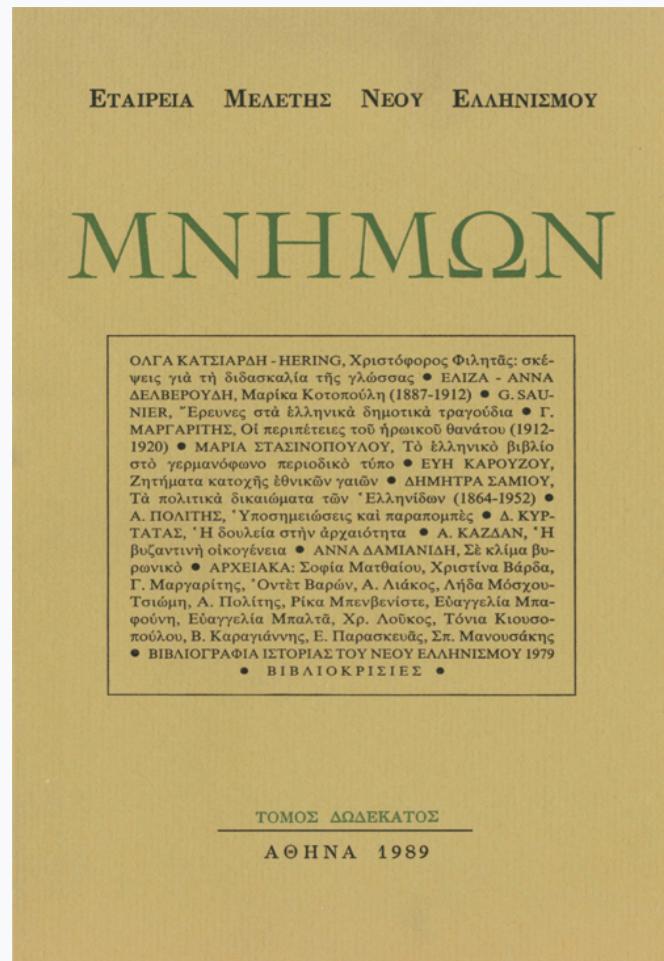

Μνήμων

Τόμ. 12 (1989)

**Κ. Θ. Δημαράς, Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος.
Η εποχή του, η ζωή του, το έργο του**

ΑΛΙΚΗ ΑΣΒΕΣΤΑ

doi: [10.12681/mnimon.450](https://doi.org/10.12681/mnimon.450)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΑΣΒΕΣΤΑ Α. (1989). K. Θ. Δημαράς, Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος. Η εποχή του, η ζωή του, το έργο του. *Μνήμων*, 12, 276-281. <https://doi.org/10.12681/mnimon.450>

Κ. Θ. Δημαρᾶς, Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος. Ἡ ἐποχή του, ἡ ζωή του, τὸ ἔργο του, ἔκδ. Μορφωτικό "Ιδρυμα" Εθνικῆς Τραπέζης, Αθήνα 1986, 524 σ.

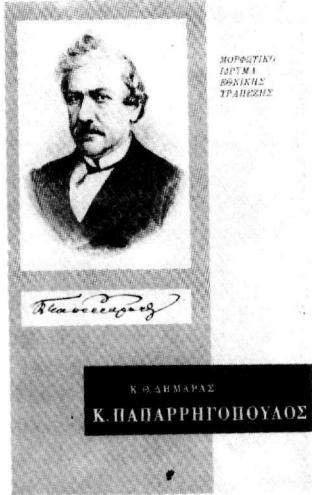
«Ἡ αἰώρηση τῶν δύο ἐννοιῶν, τῆς βιογραφίας καὶ τῆς ἱστοριογραφίας, θὰ ἀποιείσει τὴν καίρια σκοπιμότητα τοῦ προλόγου» (σ. 7). Αὐτὸς είναι ὁ προσανατολισμὸς τῆς ἐρευνας, ὃπου ὁ συγγραφέας Κ. Θ. Δημαρᾶς μελετᾷ καὶ παρουσιάζει τὸν ἱστορικὸν Κ. Δ. Παπαρρηγόπουλο.

Τὸ ἐνδιαφέρον τῆς βιογραφίας συνήθως συγκεντρώνεται στὶς ἐπιρροές, στὶς συγκρούσεις καὶ στὶς ἀποδεσμεύσεις τοῦ βιογραφουμένου ἀπὸ τὸ περιβάλλον τῆς ἐποχῆς του. Τὸ ἐνδιαφέρον τῆς ἱστοριογραφίας συνίσταται στὶς συσχετίσεις ἀνάμεσα στὸ παρελθόν, τὸ δοποὶο ἔξετάζεται, καὶ τὸ παρόν, μέσ' ἀπὸ τὸ δοποὶο προσεγγίζεται τὸ παρελθόν: εἴτε τὸ παρὸν παρέχει τὰ ἐργαλεῖα πρόσβασης σὲ μαρτυρίες τοῦ παρελόντος, εἴτε παρέχει τὰ θέματα, τὰ δποὶα ὀναζητοῦν προηγούμενες μορφές τους στὸ παρελθόν. Μέσ' ἀπὸ τὴν ἐποχὴ κατὰ τὴν δποὶα γράφει ὁ ἱστορικὸς διαφαίνεται ἡ σχέση του μὲ τὸ κοινωνικό του πλαίσιο καὶ ἐπίσης διαγράφονται αἱ εριορισμοὶ καὶ οἱ ώθησεις ποὺ ἡ ἐποχὴ αὐτὴ προβάλλει στὸν ἱστορικό.

Ἐτοι ἡ μελέτη τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶς ἀποκτᾶ ἐνδιαφέρον δχι μόνο γιὰ τὴ σχέση τοῦ βιογραφουμένου μὲ τὴν ἐποχὴ του ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ θέση τῆς ἱστορίας στὸν ΙΘ' αἰώνα στὴν Ἑλλάδα.

Προκαταρκτικὰ δ συγγραφέας ἀποσαφηνίζει τὴν ἐννοια τῆς ἱστορίας σὰν «ὅργανικὴ συνοχὴ τῶν γεγονότων» (σ. 8) καὶ δίνει τὶς κατευθύνσεις μιᾶς διττῆς προσέγγισης σὲ θέματα ἀντίθετα: προσέγγιση, τὴν δποὶα θὰ ἀκολουθήσει σὲ ὅλο τὸ βιβλίο. Συγκεκριμένα ἔξετάζονται οἱ μετατροπές ποὺ ὑφίσταται ἵνα θέμα στὴν πορεία του, οἱ λανθάνουσες «ἐν δυνάμει» διαφορετικὲς μορφές μὲ τὶς δποὶες προϋπῆρχε, ἡ συμπύκνωση τῶν φαινομένων, ἡ σύνθεση ἀλλὰ καὶ ἡ ὀνάλιση τους —μὲ ἔμφαση στὴν ἰδιαιτερότητα κάθε φαινομένου. Τέλος δ συγγραφέας ὑπογραμμίζει τὴν ἀναγκαιότητα τῆς βιογραφίας στὴν Ἑλλάδα καὶ ἐκθέτει τὰ δρια ποὺ ἐσκεμμένα προβάλλει στὴν ἐρευνά του, δρια ποὺ προκύπτουν, ὅταν ἔνα ἄθροισμα γνώσεων ἡ καὶ παραδειγμάτων ἀρχίζει νὰ γίνεται ἀρκετὸ γιὰ τὴν κατανόηση ἐνὸς φαινομένου στὴν πληροτήτα του.

Στὴν εἰσαγωγὴ παρουσιάζεται τὸ ἰδεολογικὸ ὑπόβαθρο ποὺ θὰ στηρίξει τὸ ἔργο τοῦ Παπαρρηγόπουλου καὶ ἀπ' δποὺ θὰ δεχτεῖ τὶς πρῶτες ἐπιδράσεις. Ἀναλύονται τὰ θέματα καὶ οἱ περιοδολογίσεις ποὺ ἀργότερα θὰ διαρθρωθοῦν πληρέστερα καὶ θὰ συνθέσουν τὴν 'Ιστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Εθνους (IEE) καὶ ποὺ θὰ ἀποτελέσουν τὴ θεμελιώδη ἰδεολογία του σὲ ἄλλες μελέτες. ἔξετάζονται ἐπίσης οἱ ἐπιδράσεις, οἱ ἰδέες ποὺ ἀσκοῦνται καὶ προωθοῦν τὴν ἀνάγκη τῆς ἱστορίας του ἀλλὰ καὶ οἱ πιέσεις καὶ τὰ ἐμπόδια, τῶν δποίων ἡ ἀναίρεση δόηγει καὶ πάλι σ' αὐτὴ τὴν ἐπιταγή.

Πάντα στήν είσαγωγή, ό. Κ. Θ. Δημαρᾶς μελετᾶ τις προγενέστερες μορφές θεμάτων τὰ δόποια συνιστοῦν τις κατ’ ἔξοχήν ἀναζητήσεις τῆς ἐποχῆς καὶ τὶς κύριες περίοδους τῆς ελληνικῆς ιστορίας μὲ τὴν ἀξιολόγηση ποὺ ὑφίστανται ἀνάλογα μὲ τὰ ἐκάστοτε ἰδεολογικὰ ρεύματα. ’Ανατρέχει ἐπίσης στὶς προγενέστερες ἀντιλήψεις τῆς ιστορίας, προσθέτοντας τὴ δική του: «’Η ιστορία είναι βασικά μιὰ ὄμαδα διαδοχικῶν συμβάντων, ποὺ ὀλίγο ἦ πολὺ ἀνήκουν στὰ περασμένα καὶ εἶναι καὶ ἡ γραπτὴ ἀφήγησή της» (σ. 31)¹. Ἐπαληθεύοντας τὰ ὅσα ἔκθετε ὁ Παπαρρηγόπουλος γιὰ τὴν ἔλλειψη διδασκαλίας τῆς ιστορίας στὴ διάρκεια τῆς ὁθωμανικῆς κυριαρχίας, παρουσιάζει τὴ σταδιακὴ δημιουργία τῆς ἀνάγκης της, τὰ συναισθήματα καὶ τοὺς παράγοντες ποὺ συμβάλλουν στὴ χρήση της, τὰ θέματα ποὺ ἀποτελοῦν τὸ κατ’ ἔξοχήν ἀντικείμενό της.

’Ανάμεσα στὴ μνήμη ποὺ νομιμοποιεῖ τὶς ἔθνικες διεκδικήσεις καὶ στὰ ὄραματα ποὺ τὶς κατευθύνουν, ἡ ἀπὸ τὰ προγενέστερα ποὺ ὅδηγοῦν στὰ μεταγενέστερα καὶ ἀντίθετα, ὁργανώνονται τὰ ὑπόλοιπα κεφάλαια. Προβάλλονται, προσαρμοσμένα στὶς ἐλληνικὲς ἀπαιτήσεις, τὰ ἴδεολογικὰ ρεύματα καὶ οἱ ἔννοιες τοῦ 18ου καὶ τοῦ 19ου αἰώνα, καθὼς καὶ ἡ ἐπιρροή ποὺ ἀσκοῦν. ’Εννοιες καὶ ρεύματα ποὺ ἔχουν καὶ θεματικὴ ἀπήχηση: ἡ ιστοριοκρατία ἔχει ἀναπτηδῆσει ἀπὸ τὴν ἀναζητηση τῆς ἔθνικῆς ταυτότητας καὶ τῶν ἔμφυτων χαρισμάτων καὶ ἰδιαιτεροτήτων κάθε λαοῦ, ὥθωντας τὸν πρὸς μιὰν ἰδιαιτερη πορεία στὴν ιστορία. ’Αλλὰ καὶ ἀπήχηση ἀξιολογικῆ: ὁ ἀρχαῖος κόσμος καὶ ὁ μεσαίωνας ἐπανεξετάζονται κάτω ἀπὸ τὸ πρίσμα τοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ τοῦ Ρωμαντισμοῦ, φορτισμένοι τώρα καὶ ἀπὸ τὶς ἀπόψεις τῆς ἰδιαιτερότητας κάθε λαοῦ. ’Ο Κ. Θ. Δημαρᾶς παρατηρεῖ τὴ στροφὴ πρὸς μιὰ καινούρια σύλληψη τῆς βυζαντινῆς περιόδου μέσ’ ἀπὸ τὸν ρωμαντισμὸ —κάτι παρόμιο ὑπάρχει καὶ στὴ δυτικὴ ιστοριογραφία— καὶ τοῦτο «τὴν νοσταλγία γιὰ τὰ περασμένα, τὴν τροπὴ πρὸς τὴν πίστη» (σ. 46).

’Εξετάζονται ἐπίσης οἱ προγενέστερες ἀντιλήψεις γιὰ τὴν ιστορία ποὺ κυριαρχοῦν στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 18ου αἰώνα ὥς τὸ 1840 περίπου: οἱ νέες κατευθύνσεις ποὺ δίνει ὁ σχεδὸν ἀπολογητικὸς χαρακτήρας τῶν ’Απομνημονευμάτων τῆς Ἐπανάστασης, οἱ στροφές ποὺ συντελοῦνται στὴ φιλοσοφία τῆς ιστορίας μετὰ τὴν Ἐπανάσταση, ἡ σταδιακὴ ἀπαγκίστρωση τῆς ιστορίας ἀπὸ τὴ χρονολογία πρὸς τὴν «ἐνορχήστρωση» τῶν γνῶσεων. Παράλληλα ἐπισημαίνονται οἱ μεταφράσεις ιστορικῶν βιβλίων, οἱ δημοσιεύσεις τοπικῶν ιστοριῶν, ἡ δημιουργία νέων θεσμῶν (Πανεπιστήμιο, ’Αρχαιολογικὴ ’Εταιρεία) ποὺ ἐπιφέρουν κάποια ὀδηγητική στὶς ιστορικὲς σπουδές, δείχνοντας συγχρόνως καὶ τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὴ θέση ποὺ ἀρχίζουν νὰ κατέχουν.

”Ενα ἄλλο θέμα ποὺ ἔξετάζεται εἶναι ή ἐλληνικὴ ἔθνικη συνείδηση, ποὺ θὰ ἀποτελέσει τὸν κύριο μοχλὸ τῆς ἴδεολογίας τοῦ Παπαρρηγόπουλου. ’Η θέση της καὶ ἡ σημασία της γιὰ τὴν ἴδεολογία τῆς ἐποχῆς ἔρευνάται στὴ διαμόρφωσή της καὶ στὶς προγενέστερες χρήσεις της. ’Ο συγγραφέας μέσ’ ἀπὸ ἔναν ὑποδειγματικὸ ἔλεγχο μᾶς μεταφέρει στὶς σημασιολογικὲς διακρίσεις νέων ὄρων, στὶς συνδηλώσεις τους (σ. 428-31). ’Οδηγούμαστε ἔτσι στὴ διάκριση ποὺ θὰ προκύψει καὶ στὶς διαμάχες ποὺ θὰ προκληθοῦν σχετικὰ μὲ τὰ περιορισμένα ὄρια τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους. Διαμάχες ποὺ ἐπικεντρώθηκαν σὲ σημεῖα

1. Π.β. καὶ Michel de Certeau: *L'écriture de l'histoire*, Παρίσι, Gallimard, 1975, σ. 5: »’Η ιστοριογραφία φέρει ἐγγεγραμμένο στὸ ἵδιο της τὸ δόνομα τὸ παραδόξο τῆς συσχέτισης δύο ἀντίθετων ὄρων: τοῦ πραγματικοῦ καὶ τοῦ λόγου. Δουλειά της είναι νὰ τοὺς ἀρθρώσει καὶ ἐκεὶ ὅπου αὐτὸς ὁ δεσμός είναι ἀδύνατος νὰ κάνει ώς ἔαν νὰ τοὺς ἄρθρωνε.»

διοικητικά, γεωγραφικά: καθορισμὸς διακρίσεων καὶ ὑποχρεώσεων ἀνάμεσα στοὺς ἐτερόχθονες καὶ τοὺς αὐτόχθονες (σ. 69), διαμάχες ἱστορικὲς ἀνάμεσα στοὺς ὄπαδους τοῦ Διαφωτισμοῦ («τὸ νέο Ἑλληνικὸ Κράτος στὴ γεωγραφικὴ του ὑπόσταση ἐσυνέχιζε τὴν ἀρχαιότητα») καὶ τοὺς ὄπαδους τῆς ἱστοριονομίας —ἀνάμεσα στοὺς ὄποίους εἶναι καὶ ὁ Παπαρρηγόπουλος — ποὺ ἀνάζητοὺν τὴν ἐδαφικὴ ὄλοκλήρωση μέσ’ ἀπὸ τὸν ἴδιαίτερο προορισμὸν ἡ ἀποστολὴ ποὺ θὰ ἐπιτελέσει τὸ Ἑλληνικὸ ἔθνος. Ἡ ἀποστολὴ αὐτὴ συμπυκνώνεται στὴν ἔννοια τῆς Μεγάλης Ἰδέας ἀλλὰ βρίσκει καὶ ἱστορικὸ πρότυπο στὸν Μέγα Ἀλεξανδρὸ (σ. 70-1). Οἱ ἱστοριογραφικὲς μελέτες καὶ οἱ ἀπόπειρες γιὰ τὴν ἀπόδειξη τῆς Ἑλληνικότητας τοῦ Μεγάλου Ἀλεξανδροῦ στερεώνουν τὴν ἀντίληψη τῆς ἐπέκτασης καὶ τῆς ἀποστολῆς καὶ ἡ ἀναζήτηση τῆς Ἑλληνικότητας ἡ συγγένειας τοῦ Μεγ. Ἀλεξανδροῦ ἀνταποκρίνεται σ’ αὐτὸ τὸ σχῆμα τῆς ἀποστολῆς: τὰ δύο αὐτὰ θέματα λειτουργοῦν συμπληρωματικά.

Μέσα ἀπ’ αὐτὴ τῇ διάκριση τοῦ δεδομένου κράτους καὶ τοῦ ἔθνους ποὺ διεκδικεῖ θὰ θεμελιωθεῖ μιὰ γεωγραφικὴ καὶ ἰδεολογικὴ διαμάχη μὲ ἀντίκτυπο καὶ στὴν ἱστορικὴ ἀφήγηση ὡς πρὸς τὶς τομὲς στὸν χῶρο ἐκείνη τὴν περίοδο. Αὐτὴ ἡ διαμάχη θὰ εἶναι παρούσα μὲ διαφορετικὲς μεριές σὲ δῆλη τῇ ζωῇ τοῦ Παπαρρηγόπουλου καὶ σὲ δῆλο τὸ βιβλίο τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ. Ἐξετάζεται ὅ ἀντίκτυπος ποὺ προκάλεσε ὁ Φαλλμεράνερ καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀνάγκη ἀναίρεσης τῶν ἰδεῶν του ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸ πᾶς «ἡ νέα αὐτὴ θεωρία ἐντέινει κατὰ πολὺ τὴν Ἑλληνικὴ ροπὴ πρὸς τὴν αὐτογνωσία» καὶ συνέβαλε στὴν ἐμφάνιση ἡ παγίωση ἀλλων ἐπιστημῶν, ὅπως π.χ. ἡ λαογραφία. Στὸ τέλος τῆς εἰσαγωγῆς ἔχει συντελεστεῖ ἀπὸ τὸν συγγραφέα ἡ παρουσίαση τῆς ἀτμόσφαιρας τῆς ἐποχῆς, στὴν ὥποια θὰ ζήσει ὁ Παπαρρηγόπουλος, ἀλλὰ καὶ ἡ παρουσίαση τοῦ παρόντος, τοῦ «λόγου» μέσ’ ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς «ἀποστολῆς», ἡ ὥποια θὰ πλαισιώσει τὴν *IEE* καὶ μέσ’ ἀπὸ τὴν ὥποια θὰ «διαβαστεῖ» τὸ παρελθόν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἡ Ἀθήνα εἶναι μία στάση, ἡ Κωνσταντινούπολη εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς².

Στὸ πρῶτο μέρος τοῦ βιβλίου ὁ συγγραφέας ἀρχίζει τὸ ἔετολιγμα τῆς προσωπικῆς ἱστορίας τοῦ Παπαρρηγόπουλου. Παρουσιάζει τὴν οἰκογενειακὴ του καταγωγὴ καὶ κατάσταση, λεπτομέρειες γενεαλογικὲς καὶ ἀνεξίτηλα τραύματα. Τὸ ἐνδιαφέρον ἐπικεντρώνεται σὲ δύο σημεία: α) στὰ πρῶτα χρόνια τῆς ζωῆς του, στὸ ἐκπαιδευτικὸ περιβάλλον, στὶς ἀναγκαστικὲς μετακινήσεις τῆς οἰκογένειάς του καὶ β) στὰ πρῶτα του βιώματα. Ἀπ’ αὐτὰ τὰ πλέον σοβαρὰ εἶναι ἡ ἐκτέλεση τοῦ πατέρα του ἀπὸ τοὺς Τούρκους, σκηνὴ ποὺ ἵσως εἶχε δεῖ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Παπαρρηγόπουλος (σ. 338). Οἱ συγγραφέας ὑπογραμμίζει τὴν βαριὰ κληρονομιὰ καὶ τὴν ἰδιαιτερότητα ποὺ θὰ τὸν σημαδέψουν στὴ μετέπειτα πορεία του. Ἀναφέρει τὶς πρῶτες δημοσιεύσεις, οἱ ὄποιες φέρουν τὸν ἱστορικὸ κοντὰ στὴ λογοτεχνία, καὶ τέλος τὴ στροφὴ πρὸς τὴν ἱστορία μὲ τὰ πρῶτα του ἄρθρα καὶ συμβολές σὲ περιοδικά, τὴν ἐπαγγελματικὴ του σταδιοδρομία καὶ τὴν ἀρχικὴ του προσκόλληση σὲ θέσεις κοντὰ στὸν Διαφωτισμό. Ἀναφέρονται ἐπίσης ἡ ἔκδοση ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Παπαρρηγόπουλο τῆς ἐφημερίδας *“Ἐλλην,* στὰ φύλλα τῆς ὄποιας παρουσιάζεται μιὰ διαφορετικὴ εἰκόνα τοῦ Μεγάλου Ἀλεξανδροῦ, καὶ ἡ συμμετοχὴ του στοὺς ποιητικοὺς διαγωνισμούς. Ἀρχίζει νὰ διαγράφεται ἡ συστηματικὴ πόρευσή του πρὸς τὴ μεγάλη *IEE* καὶ συγχρόνως μὲ πολλὴ μαχητικότητα καταπιάνεται μὲ ἐθνικὰ θέματα (σ. 177). Συνοψίζεται ἡ διπλή του δραστηριότητα, ποὺ ἀποσκοπεῖ στὴν καίρια ἐπέμβαση στὴν ἐποχή του καὶ ἡ

2. *Spectateur de l' Orient*, Νοέμ. 1853, σ. 161.

ἀποδέσμευσή του ἀπό τὸ παρελθόν. Δραστηριότητες ποὺ θέλουν τὸν ιστορικὸ δεμένο μὲ τὸ παρόν.

Τὸ δεύτερο μέρος ἐπικεντρώνεται στὴ σύνταξη τῆς *Ιστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐθνους* καὶ στὸ κλίμα τῆς ἐποχῆς κατὰ τὴν ὃποια συγγράφεται. Τὴν παρακολουθοῦμε ἀπὸ τὴν ἀναγγελία τῆς κυκλοφορίας τῆς καὶ τὴν καθυστερημένη ἔκδοση τοῦ πρώτου τεύχους. Ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς παρουσιάζει ἀναλυτικὰ τὴν κυκλοφορία τῶν τευχῶν ποὺ ἀπαρτίζουν τὸ βιβλίο, τὶς πρῶτες οἰκονομικὲς δυσκολίες καὶ τὴν ἀντιμετώπισή τους μέσ' ἀπὸ ἐνισχύσεις. Στὸ ἕδιο μέρος ἔξετάζονται μερικὰ ἀπὸ τὰ κύρια θέματά της (ἥρως - λαός, θεία Πρόγοια, ἀντίληψη ιστορίας), θέματα ζωτικὰ τῆς ἐποχῆς ποὺ ἀντιμετωπίζονται μὲ νέα προβληματική. Συγχρόνως ἐπισημαίνεται ἡ ὀλόενα μεγαλύτερη ἀφιέρωση τοῦ Παπαρργύπουλου, σχεδὸν ἀποκλειστικὴ πλέον, στὴν *IEE* καὶ ἡ ἐλάττωση τῆς ἀρθρογραφίας του σὲ περιοδικά.

Στὸ τελευταῖο μέρος τοῦ βιβλίου (Τὸ γέρμα, 1875-91) οἱ δραστηριότητες τοῦ Παπαρργύπουλου συνέχονται στὶς ἀπηχήσεις ποὺ γεννάει ἡ *IEE*: ἀπηχήσεις, οἱ ὅποιες δὲν συνδέονται μόνο μὲ τὴν ὑπόδοχὴ καὶ τὴν κριτικὴ τοῦ ἔργου ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ «γέρμα», ποὺ συνεπάγεται μιὰ ἀποκρυσταλλωμένη σκέψη. «Μέσα στὴν τέχνη ξεκουράζεται ἀπὸ τὴν δούλεψή της» (σ. 327).

Ο συγγραφέας παρουσιάζει ἐδῶ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὅποιο τὴν ἀποκλειστικὴ συγκέντρωση καὶ ἀφιέρωση τοῦ Παπαρργύπουλου στὴ σύνταξη τῆς *IEE* θὰ διαδεχτεῖ «ἡ ἀπελευθέρωση» (σ. 327) καὶ ἡ διάχυσή του πρὸς ποικίλες δραστηριότητες, ποὺ πραγματοποιοῦνται ἀποτελεσματικότερα καὶ μὲ λιγότερο ἀμεση προσπάθεια τώρα ποὺ ὑπάρχει ἔνα στέρεο ὑπόβαθρο. Τὸν παρακολούθει στὴ συνεχίζομενη καὶ ἐντεινόμενη συνεργασίᾳ του μὲ πολυάριθμες ἐφημερίδες καὶ περιοδικὰ καὶ ἐπισημαίνει τὴν ἀπόδοχὴ καὶ τὴν ἀπήχηση ποὺ ἀρχίζουν νὰ ἔχουν οἱ ἀπόψεις του (κυρίως χάρη στὴν *IEE*) καὶ στὸ ἔξωτερικό, μετὰ τὴ μετάφραση τοῦ ἐπιλόγου τῆς *IEE* στὰ γαλλικὰ καὶ τὴν εὐνοϊκὴ ὑπόδοχὴ τῆς ἀπὸ ἔνα μεγάλο κύκλο ιστορικῶν. Ἡ σπουδαιότητα τὴν ὅποια ὁ ιστορικὸς ἀπέδωσε στὴν ὑπόδοχὴ αὐτὴ ὑποδηλώνει παράλληλα τὴν ἑθνικὴ σημασία τῆς ιστορίας, ἡ ὅποια γιὰ τὸν Παπαρργύπουλο συνυφαίνεται μὲ τὸ παρόν. "Αλλωστε ὁ πολλαπλασιασμὸς καὶ ἡ κορύφωση τῶν δραστηριοτήτων του συμπίπτει μὲ τὴν προσάρτηση τῆς Θεσσαλίας καὶ μέρους τῆς Ἡπείρου καὶ ἐνισχύεται ἀπ' αὐτὴ τὴν καμπή στὴν πορεία τοῦ ἐλληνισμοῦ.

Ο συγγραφέας παραπέμπει σὲ λόγους τοῦ ιστορικοῦ, ὅπου ἡ σχέση ἀνάμεσα στὸ κείμενο καὶ στὴ δράση γίνεται πιὸ ἀμφίδρομη. Ἡ σχέση αὐτὴ ἀποτυπώνεται στὸν «χάρτη, ἔκφραση εἰκαστικὴ τῶν στατιστικῶν, τὶς ὅποιες προβάλλουν οἱ ἐπιμέρους ἐθνότητες». Μέσα ἀπὸ τὶς εἰδήσεις τῶν ἐφημερίδων ὁ συγγραφέας μᾶς ὀδηγεῖ στὶς χαρτογραφικὲς καὶ διπλωματικὲς δραστηριότητες τοῦ Παπαρργύπουλου στὰ πλαίσια τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου καὶ στὸν καθορισμὸ ιστορικῶν κριτηρίων σχετικὰ μὲ τὴ διάκριση τῶν ἑθνοτήτων.

Ἡ αἰώρηση ἀνάμεσα στὴ βιογραφία καὶ τὴν ιστορία σταματᾶ μὲ τὸν θάνατο τοῦ Παπαρργύπουλου: μὲ τὸ φωτοτυπικὸ ἀντίγραφο τῆς διαθήκης του καὶ μὲ «ἔνα τεμάχιο», τὸ ὅποιο ἀποτελεῖ «τὴν πνευματική του διαθήκη» (σ. 416).

Σκιαγραφήματα αὐτῆς τῆς ἐργασίας ἔχουν γίνει καὶ σὲ προηγούμενα δημοσιεύματα τοῦ συγγραφέα γιὰ τὸν Παπαρργύπουλο. Στὸ βιβλίο τοῦτο ἐπιχειρεῖται μιὰ σύνθεση αὐτῶν τῶν δημοσιευμάτων καὶ μιὰ σύνδεση μὲ τὸ ἰδεολογικὸ ὑπόβαθρο τῆς ἐποχῆς. Ἀπὸ τὴν ἀνάγνωση τοῦ βιβλίου τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ προκύπτει ὅτι τὸ παρὸν τοῦ ιστορικοῦ

Παπαρρηγόπουλου δὲν βαρύνει μόνο ώς πρὸς τὶς ἐπιρροές ποὺ ἀσκεῖ πάνω του καὶ ἐνδεχομένως ώς πρὸς τὰ ἐρεθίσματα ποὺ τοῦ προσφέρει ἀλλὰ θέτει καὶ τὸ πρόβλημα τῆς διαρκοῦσσας συσχέτισης καὶ ἀποδέσμευσης τῆς ἱστορίας ἀπὸ τὸ παρόν.

«Ἴσως, τελικά, ἡ ἱστορία θὰ αἰώρεῖται πάντα ἀνάμεσα στὴν τέχνη τῆς ἀφήγησης, τὴν κατανόηση τῆς ἔννοιας καὶ τὴν ἀκρίβεια τῶν ἀποδείξεων»³. «Οταν ὁ συγγραφέας παραθέτει ἄρθρα τοῦ Παπαρρηγόπουλου, ἐπὶλέγει ἐκεῖνα στὰ ὄποια ὁ ἱστορικὸς ἀφήνεται νὰ μιλήσει ὁ ἴδιος γιὰ τὶς πηγές του, ἐκεῖνα ποὺ δὲν ἀποτονται μόνο ἑθνικῶν θεμάτων ἀλλὰ ποὺ ἀποκαλύπτουν καὶ ἴδιωτικὲς στιγμές του. Τὰ κείμενα αὐτὰ ἀποτελοῦν μέρος τῆς προσωπικῆς του ἀλληλογραφίας, διαφορετικοῦ ὑφους ἀρθρογραφία. »Οπως ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας ἀναφέρει, προτιμὰ τὴν παράθεση ἄρθρων «ξαντλημένων».

Συνοπτικά, ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς μᾶς ἐπιτρέπει νὰ παρακολουθήσουμε μιὰ προσωπικὴ καὶ μιὰ ἰδεολογικὴ πορεία, ποὺ ἀλληλοσυμπληρώνονται, ἐντοπίζοντας τὴν σταθερότητα, τὴν ἔξελιξη καὶ τὶς μετατροπές τῆς σκέψης τοῦ Παπαρρηγόπουλου, ὅπως ἀκριβῶς οἱ σύγχρονοι του εἶχαν παρακολουθήσει «μιὰ συνεχῆ ἱστορία ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους χρόνους μέχρι σήμερα». Η ἰδιαιτερότητα αὐτῆς τῆς συνεχοῦς ἱστορίας παραπέμπει στὴν καίρια θέση ποὺ κατέχει ὁ Παπαρρηγόπουλος στὴν ἱστοριογραφία τῆς ἐποχῆς του. Η ἵδεα τῆς ἱστορικῆς συνέχειας γίνεται ἐπιτακτικὴ προκειμένου νὰ ἀποδοθεῖ ἵστοιμα ὁ κοινὸς παρονομαστῆς τοῦ ἔνδοξου παρελθόντος σὲ ὅλες τὶς περιόδους τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας. Σκιαγραφώντας τὴν πορεία τοῦ Παπαρρηγόπουλου ὁ συγγραφέας ἐπισημαίνει τὴν ροπή του πρὸς τὸ σχῆμα τῆς «ἱστορικῆς συνέχειας», ποὺ ἀρχίζει νὰ διαφαίνεται στὴ Γενικὴ Ἰστορία του (1849), ἐκθέτει τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἀποδοχὴ καὶ τὶς ἀντιδράσεις ποὺ προκάλεσε ἡ πρώτη μορφὴ τῆς IEE (1853) καὶ ἀναφέρεται στὶς διαμάχες ἀνάμεσα στοὺς Διαφωτιστὲς καὶ τοὺς ὀπαδοὺς τῆς ἱστοριονομίας, ποὺ ἐστιάζονται στὴν ἀπόπειρα ἀξιολόγησης καὶ ἀποκατάστασης τοῦ Βυζαντίου.

Μέσ' ἀπὸ τὶς διαμάχες καὶ τὶς κριτικὲς ποὺ ἀσκεῖ καὶ δέχεται ὁ Παπαρρηγόπουλος, ὁ συγγραφέας μᾶς ἐπιτρέπει νὰ δριοθετήσουμε εὐκρινέστερα τὸ ἱστορικὸ δόγμα τοῦ βιογραφούμενου καὶ νὰ διακρίνουμε τὶς ἀλλαγὲς ποὺ συντελοῦνται στὴν ἱστοριογραφία τῆς ἐποχῆς. Ἀπὸ τὴν ἀποσαφήνιση τοῦ δόγματος τοῦ ἱστορικοῦ, νομίζω ὅτι μποροῦν νὰ διατυπωθοῦν δρισμένες σκέψεις σχετικὰ μὲ τὸν σχηματισμὸ τῆς ἀποστολῆς καὶ μὲ δρισμένα μεθοδολογικὰ θέματα τῆς ἱστοριογραφίας.

Τὴν ἀξιολόγηση τοῦ Βυζαντίου ως ἐστία πολιτισμοῦ τῆς Εὐρώπης καὶ ἡ ἀποκατάστασή του στὴ συνείδηση μιᾶς συγκεκριμένης μερίδας ἱστορικῶν ἰκανοποεῖ τὴν ἀναζήτηση ἰσοτιμιῶν μέσα στὸ χρόνο, ὅπου ἐν τέλει ὅλες οἱ Ἑλληνικὲς ἱστορικὲς περίοδοι ἔχουν ώς κοινὸ παρονομαστὴν «ἔνδοξο» παρελθόν ἐξ ἵσου πλούσιο σὲ ἐπιτεύγματα. Χωρὶς τὸν μεσαίωνα, μόνον «διὰ φανταστῆς γεφύρας» θὰ συνεχίζονται οἱ λαμπτές ἡμέρες τῆς ἀρχαιότητας «μὲ τὰ ἐπ’ ἐσχάτων γενόμενα μεγάλα ἔργων, γράφει ὁ Παπαρρηγόπουλος (σ. 146).

Μαζὶ μὲ τὸ Βυζάντιο ἀποκαθίσταται καὶ ἡ Ἑλληνικότητα τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. «Ἐτσι οἱ κατακτήσεις τοῦ Μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀντιμετωπίζονται κάτω ἀπὸ τὸ πρίσμα τῆς διεύρυνσης καὶ ἐπέκτασης τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Οἱ μετατοπίσεις τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπὸ μιὰ ἀρχικὴ ἐστία σὲ ἄλλες χῶρες δημιουργοῦν δύο διαφορετικοὺς χώρους: τὸν χῶρο ἀπ’ ὅπου ἐφορμᾶ ὁ Ἑλληνισμός καὶ τὸν χῶρο ποὺ τὸν ὑποδέχεται. Πολὺ σχηματικά, ἔχουμε ἰσοτιμίες στὸ χρόνο καὶ διαφοροποιήσεις στὸ χῶρο· ἔτσι τίθεται σὲ κίνηση ἡ ἱστορικὴ ἀφήγηση μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἀποστολῆς.

3. Fr. Furet, «De l'histoire récit à l'histoire problème» στὸ *Diogène*, no 89, Ιανουάριος-Μάρτιος 1975.

«Μετά τὴν ἄλωση οἱ πρᾶτοι θρῆνοι καὶ οἱ πρῶτοι χρησμοὶ δείχνουν θλίψη γιὰ τὴν πτώση καὶ ἐλπίδα γιὰ τὴν παλιγγενεσία», τονίζει ὁ συγγραφέας (σ. 33). Αὐτὸ τὸ ζευγάρι τῆς πτώσης καὶ τῆς παλιγγενεσίας, μὲ τὸ ὄποιο δηλώνεται τὸ παρελθόν καὶ τὸ μέλλον, ἔχει ὀρισμένες ἀναλογίες μὲ τὸ τελευταῖο κεφάλαιο τῆς εἰσαγωγῆς — τὸ «ἀποτύπωμα» τῆς Ἐπανάστασης στὰ Ἀπομνημονεύματα τῶν ἀγωνιστῶν καὶ τὶς προσδοκίες γιὰ τὴν ἐθνικὴ δλοκλήρωση μέσ’ ἀπὸ τὴ Μεγάλη Ἰδέα.

Μιὰ ἔκρηξη ἡ ἔνταση συνεπάγονται μιὰ διαφορετικὴ «ἀνάγνωση» τοῦ παρελθόντος, ἀφοῦ νέα θέματα ποὺ ἀποδεσμεύονται ἀναζητοῦν τὶς ρίζες τους ἢ τὶς διαφορετικές μορφές τους στὸ παρελθόν, ἀλλὰ καὶ νέα ἐργαλεῖα καὶ «βοηθητικὲς» ἐπιστῆμες διευκολύνουν τὴν πρόσβαση σὲ θέματα ἢ πηγὲς σχεδὸν ἀπρόσιτες ὡς τότε. Ἀπὸ μιὰ τέτοια ἀνατροπὴ ἀλλάζει ἡ ἱεράρχηση τῆς θεματολογίας, ἐφ' ὅσον ἀνασύρονται θέματα ἀποσιωπημένα, ἐσκεμμένα ἢ ὅχι, καὶ κατὰ συνέπεια διευρύνονται ἢ ἐπισκιάζονται ἄλλα.

Ἡ ἐλπίδα γιὰ τὴν παλιγγενεσία μᾶς παραπέμπει στὶς προσδοκίες τῆς ἐδαφικῆς δλοκλήρωσης, πολλὲς φορὲς καὶ στὶς χίμαιρες ποὺ προκαλεῖ ἡ ἐδαφικὴ συρρίκνωση. Ἡ τελευταία συνιστᾶ ἔτσι μιὰ τομὴ ἀνάμεσα στὸ παρὸν καὶ στὸ παρελθόν.

Κλείνοντας τὸ σημείωμα αὐτὸ πρέπει νὰ ὑπογραμμίσουμε, ἀνάμεσα στὰ ἄλλα, τὴν ἰκανότητα τοῦ συγγραφέα νὰ μᾶς μεταφέρει παραστατικὰ στὸ κλίμα τοῦ 19ου αἰώνα, μὲ τὴν «ἀναγκαία διεύρυνση τὴν ὄποια παρέχει ἡ προοπτική» (σ. 134). Ἔτσι ἀναδεικνύεται ἡ προσωπικότητα καὶ ἡ ἰδεολογία τοῦ βιογραφούμενου ἀλλὰ καὶ ἡ ἴστορικὴ εὐαισθησία τοῦ βιογραφοῦντος.

ΑΛΙΚΗ ΑΣΒΕΣΤΑ

Essais d'ego-histoire (Maurice Agulhon, Pierre Chaunu, Georges Duby, Raoul Girardet, Jacques Le Goff, Michelle Perrot, René Rémond) réunis et présentés par Pierre Nora, Παρίσι, Gallimard, 1987, 377 σ.

Σύμφωνα με τα ιστοριογραφικά ειωθότα και σε αντίθεση με τον τίτλο του βιβλίου που παρουσιάζεται εδώ, η ιστορία δεν γράφεται στο πρώτο ενικό πρόσωπο. Ο ιστορικός, οχυρωμένος πίσω από τα παραθέματα και τὶς παραπομπές του, μιλάει μέσω των ἄλλων, απόν αν και παρών. Ακόμη και η εκ των προτέρων αποδοχή της αντικειμενικότητας της ιστορικής γραφής δεν αποκλείει τὴν αναζήτηση και τη —σκόπιμη πολλές φορές— προβολή της αντικειμενικότητας. Ο μόνος χώρος ὃπου εισάγεται το «εγώ» του ιστορικού είναι ο πρόλογος, κομάτι αυτονομημένο από το υπόλοιπο έργο και που συνήθως χρησιμοποιείται για να δηλωθεί η ιδιαίτερη, και προσωπική σχέση του συγγραφέα ιστορικού με το θέμα του.

Τους ιστοριογραφικούς αυτούς κανόνες ἔρχεται να ανατρέψει, χωρίς εικονοκλαστική πρόθεση πάντως, το

